

Semavi Dinlerin Perspektifiyle Hayvan Hakları Kuramı Mümkün Müdür?

Is Animal Rights Theory Possible with the Perspective of the Divine Religions?

Doktora Öğrencisi Ali Çelik¹, Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ²

Öz

Hayvanların haklarının olup olmadığı, onların yaşamın öznesi olarak ele alınıp alınamayacakları gibi sorular 50 yıldır hayvan hakları kuramcılar tarafından hukuki, felsefi, teolojik vd. boyutlarıyla sıklıkla gündeme getirilmektedir. Hayvan hakları kuramcılar, haklar meselesini ele almaya başladıklarında konunun teolojik boyutuna doğrudan ya da dolaylı bir şekilde atıflar yapmaktadırlar. Onlara göre özellikle semavi dinlerin yaratılış ve insan merkezli anlatıları hayvanlara reva görülen binlerce yıllık kötü uygulamaların kaynağıdır. Hayvan hakları kuramlarına göre geleneksel düşünme biçimleri ile hayvan haklarından söz etmek mümkün değildir. Çalışma, semavi dinlerin ana metinlerinde yer alan hayvan tasavvuru ile hayvan hakları kuramlarında inşa edilmeye çalışılan hayvan tasavvurlarının karşılaştırılması ve değerlendirmesini kapsamaktadır. Çalışmanın amacı; Semavi dinlerin ana kaynakları olan kutsal kitaplar ile hayvan hakları kuramlarının gelişiminde önemli katkıları olan Peter Singer, Tom Regan gibi hayvan hakları kuramcılarının eserlerinde yer alan din perspektifi ile oluşturdukları hayvan hakları kuramlarının ayrıştığı hususları belirlemek ve bu farklılıklar üzerinden bir değerlendirme yapmaktır. Bu makale nitel bir araştırma olup alanda çalışılmış birincil ve ikincil kaynaklardan faydalanarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Yöntem olarak literatür ve kaynak taraması yapılarak gerek semavi dinlerin gerekse hayvan hakları kuramlarının tanrı, evren, insan ve hayvan tasavvurları ortaya konulacaktır. Elde edilen verilerin karşılaştırılması ve sonuçların değerlendirilmesi ile çalışma tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Semavi dinler, hayvan hakları kuramı, hayvan hakları hareketi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Questions such as whether animals have rights and whether they can be treated as subjects of life have been frequently brought up by animal rights theorists for the last 50 years with their legal, philosophical, theological, etc. dimensions. Animal rights theorists make directly or indirectly references to the theological dimension of the subject when they begin to address the issue of rights. According to them, especially the creation and anthropocentric narratives of the monotheistic religions are the source of thousands of years of bad practices against animals. According to animal rights theories, it is not possible to talk about animal rights with traditional ways of thinking. The study covers the comparison and evaluation of the conception in the main texts of divine religions and the animal imaginations that are tried to be built in animal rights theories. The aim of the study is to determine the divisive issues of animal rights theories created with the religious perspective in the works of animal rights theorists such as Peter Singer and Tom Regan, who have important contributions to the development of animal rights theories with the holy books, which are the main sources of heavenly religious and to make an evaluation on these differences. This article is a qualitative research and aims to contribute to the literature by making use of the primary and secondary resources studied in the field. By scanning the literature and resources as a method; got, universe, human and animal visions of both heavenly religions and animal rights theories will be revealed. The study will be completed with the comparison of the obtained data and the evaluation of the results.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, celikalı54@hotmail.com

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mkarakas@aku.edu.tr

Atf için (to cite): Çelik, A. ve Karakaş, M. (2023). Semavi dinlerin perspektifiyle hayvan hakları kuramı mümkün müdür? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(4), 1509-1525.

Keywords: Divine religions, animal rights theory, animal rights movements

Paper Type: Research

Giriş

Hayvanların haklarının olup olmadığı ve bir yaşamın öznesi olarak ele alınıp alınamayacakları meselesi özellikle 1970'ler sonrasında toplumsal hareketler içerisinde yeni bir tartışma alanı olarak Batı'da ortaya çıkmıştır. 2000'ler sonrası ülkelerin web ağları üzerinden birbirine bağlandığı, bilgi ve iletişimin geçmişe kıyasla kolaylıkla sağlanabildiği bir dünyada hayvan hakları meselesi ve hareketi Amerika ve Avrupa dışı ülkelerde de hızla gündeme gelmiş ve hayvanların haklarına dair kuramsal ve aktivist örgütler Batı dışı toplumlarda da ortaya çıkmıştır.

Hayvan hakları kuramları hayvanlara dair düşüncelerimizin sevgi, şefkat, merhamet vb. değer yüklü kavramlar yerine bilimsel temellere dayandırılmış, “eşit gözetim hakkı”, “eşit haklar”, “bir yaşamın öznesi olma hali”, “yurttaşlık” gibi sözcükler üzerinden yeniden inşa edilmesi gerektiğini savunan kuramlardır. Hayvan hakları kuramcılarının göre modern insanın hayvana dair sahip olduğu fikirler; hukuksal anlamda alınıp satılabilir mal, ekonomik manada gıda ve eşya, eğlence sektöründe seyredilen, avlanan veya çeşitli biçimlerde tutsak hale getirilmiş merak uyandıran canlıdan öte değildir. Hayvan hakları kuramcılarının göre söz konusu algının oluşmasında dinlerin, çalışmamız özelinde ise semavi dinlerin etkisi büyüktür. Çünkü semavi dinler, monoteistik, antropomorfik ve antroposantrik anlatıları ile insanların alışkanlıklarının belirlenmesinde büyük paya sahip durumdadırlar. Söz konusu alışkanlıkların günümüzde kapitalist üretim ve tüketim ilişkileriyle desteklenmesi ise hayvanlar adına tarihte görülmemiş hak ihlallerini ortaya çıkardığı iddia edilmektedir. Hayvan hakları kuramcılarının göre semavi dinlerde insan için belirlenen konum, hayvan ve diğer varlık unsurlarının insana göre geride kaldığı bir oyun sahnesini zorunlu kılmıştır. Hayvan hakları kuramı bu oyunun senaryosunun değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde semavi dinlerde insanın konumu ve bu konuma bağlı olarak şekillenen insan-hayvan ilişkileri ele alınacaktır. İkinci bölümde ise hayvan hakları kuramcılarının semavi dinlerle ilgili olarak eleştirileri ve buna karşı hayvan hakları meselesini nasıl değerlendirdikleri tartışılacaktır. Çalışmanın sonuç bölümünde semavi dinlerin perspektifi ile hayvan hakları kuramlarının imkânı problemi üzerinden bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Semavi Dinlerde Hayvanın Konumu

Semavi dinler açısından hayvan, her şeyden önce yaşamın vücut bulduğu evrenin vazgeçilemez bir parçasıdır. Bundan dolayı Tevrat, İncil ve Kur'an, çeşitli atıflarla hayvan varlığına metinlerinde yer vermişlerdir. Semavi dinlere göre hayvanların olmadığı bir dünyada yaşamdan söz etmek mümkün değildir. Kutsal metinler bu sebeple hayvanı; edebi, hukuki, sosyal vb. birçok boyutla ilişkilendirilerek ele almıştır.

Semavi dinler arasında hayvan imgesinin ve varlığının yoğun bir şekilde yer aldığı metinlerin başında Tevrat gelmektedir. Tevrat, ilk bölümünü yaratılışa (tekvin) ayırmıştır. Tekvin bölümünde yaratılış hadisesi, evrenin tüm unsurları sayılarak açıklanır. Tevrat'ta yaratılış, bir oluş şeklinde betimlenir. Buna göre önce evren; ardından bitkiler, hayvanlar ve nihayetinde insan yaratılmıştır. İnsan, bu aşamalı yaratılışın son merhalesinde tanrısal surette ve tanrıya benzer şekilde yaratılmıştır.³ Aynı zamanda insan, tanrısal sıfatlarla donatılarak yeryüzünün hâkimi kılınmıştır.⁴ İnsan için belirlenen bu özel konum, onu diğer varlıklardan ayırmıştır. Tevrat'taki yaratılan - yaratılan hiyerarşisi, evren içerisinde insanın irade ve idaresinde bir dünya tasavvurunun temelleri olarak değerlendirilebilir. Sonraları felsefede tartışmasız kabul

³ Tekvin 1: 26

⁴ Tekvin 1: 28

gören taksonomide Tevrat'ın etkisi büyüktür. Bu sınıflamada hayvan, insanla bitkiler dünyası arasında yer alan varlıktır. Bu ara konum, hayvanı bir taraflıyla insana diğer taraflıyla da bitkiler dünyasına yakın kılmıştır. Nitekim bu tasnif; insan zihninde bitkiyi uzak, hayvanı ise yakın akraba olarak konumlandırmıştır. Hayvanın yakın akrabalığından kasıt “hayyah” (Armutak, 2008, s. 41) kelimesiyle ifade edilen “canlılığa” atıftır.

Tevrat'ta insan egemenliği oldukça güçlü bir vurgu ile ortaya konmuştur. Tevrat'a göre Tanrı, kendi suretindeki insan⁵ için evreni yaratmış ve her şeyi onun emrine vermiştir. Bu anlatı biçimine insan biçimci (antropomorfik) ve insan merkezci (antroposantrik) anlatım denmektedir. Tevrat'ta insanın yeryüzünde hükümrancılığı güçlendiren bir hikâyeye göre Tanrı, Yakup Peygamber'le güreşmiş ve onu yenememiştir. Bu olayın ardından ona “Tanrı ile güreşen” anlamında “İsrail” adını vermiştir.⁶ İnsanın bu denli muktedir olduğu bir mekânda hayvanlar ve diğer varlık unsurları geri plana itilmiş ve edilgen konuma indirgenmiştir. Böylece İnsanın, yeryüzündeki hükümrancılığı güçlendirilmiştir.

Tevrat'ta, antroposantrik betimlemelerin, antropomorfik betimlemelerle iç içe geçtiği görülür. Âdem Peygamberin cennetten kovuluşundaki hikâyeye buna iyi bir örnektir. Tevrat'a göre cennette yılan, insanın ilk günahına ortak kılınmıştır. İnsanın işlediği günahın kaynağına hayvan yerleştirilmiş ve hayvana antropomorfik bir anlatımla sinsilik atfedilmiştir. Henüz yaratılış aşamasının ilk dönemlerinde cereyan eden bu olayın akabinde iki suç ortağı birbirine düşman kılınmış ve mücadelelerine de yeryüzünde devam etmeleri emri verilmiştir. Hayvan işlediği günahın cezası olarak kendisine musallat kılınan insanın yanı sıra lanetli olarak da tarif edilmiştir. Bu hikâyede yılan, hayvanların en lanetlisi kılınırken lanetin tüm hayvanlara hasredilmesi de ilgi çekicidir (Tekvin 3: 14-15). Söz konusu ayetlerden yola çıkarak Tevrat'ta insanın hayvanla ilk tanışıklığının kötü bir tecrübeye dayandığını belirtmek mümkündür. Hayvan, antropomorfik bir anlatımla sinsiliğin ilk kaynağı olarak tanımlanmış ve insana düşman kılınmıştır.

Yahudilikte görülen insan biçimci ve merkezli tanrı anlayışı Hristiyanlık için de geçerlidir. Hristiyanlık, diğer İbrahimî dinler gibi evrensel bir inançtır. Hristiyanlık, Orta Doğu medeniyet havzasında doğmuş, yayılımını Roma uygarlığı vasıtasıyla Batı dünyasında gerçekleştirmiştir. Hristiyanlık, kendisini Yahudiliğin reforme edilmiş hali ve mezhebi olarak tanımlamıştır (Hançerlioğlu, 1995, s. 240). 4. yüzyılda Roma imparatorluğu vasıtasıyla Batı dünyasını temsil eden bir dine dönüşmüştür (Ayдын, 2015, s. 359). Doktrinel kaynakları göz önüne alındığında Hristiyanlık, her şeyden önce İsa Peygamber'in Mesihlik anlayışı üzerine temellenen bir inanca sahiptir. Ana fikri İnciller'de bulunan Hristiyanlık, İsa Peygamber'i Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtarıcısı saymıştır. Hristiyanlık inancına göre Tanrı, insanlığı günahattan kurtarmak üzere biricik oğlunu yeryüzüne göndermiştir. İsa, ilâhî planının bir gereği ve insanlığın kurtuluşunun sembolü olarak önce çarmıha gerilmiş, akabinde ölümler arasından kıyam ederek Baba'nın yanındaki yerini almıştır (Demirci, 1998, s. 328). Hristiyan inancında, Tevrat'ta anlatılan yaratılış ve insanın üstün varlık olma hikâyesi baba-oğul ilişkisinde farklı bir anlatıma dönüşmüştür. Tevrat'ta görülen ‘hükümdar peygamber, Hristiyanlık'ta yerini insanlık için ‘kendini kurban eden tanrısal varlığa’ bırakmıştır. Yunan mitolojisinde benzerlerine sıklıkla rastlanılan şekliyle Tanrının yanına çıkan oğul (tanrısal bir özellik) insanlık için kendisini kurban olarak sunmuştur. Bu durum (kendini kurban eden tanrısal varlık; oğul) Hristiyan inanç sistemini, Yahudilik ve İslam inanç sisteminden farklı olarak ilk günah meselesinde çileci bir dünya görüşünü benimsemeye sevk etmiştir. Hristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil, Tevrat'la kıyaslandığında hayvana ilişkin hüküm ve anlatıların oldukça sınırlı olduğu görülür (Singer, 2005, s. 12). İncil'de hayvanlar ya masumiyetin (İsa)⁷ bir sembolü olarak değerlendirilmiş ya da hayvanlar üzerinde kötü örnekler atıflar yapılmıştır⁸.

⁵ Tekvin 1: 26

⁶ Tekvin 32: 24 - 28

⁷ Yuhanna 1: 29 (Tanrının Kuzusu), Matta 3: 16 (Kutsal Ruh güvercin gibi onun üzerine kondu)

⁸ Luka 8: 32 (Cinlerin domuzların içine girmesi)

İslam, kendisini semavi dinler dizisinin son halkası kabul eder. Buna bağlı olarak da kendinden önceki semavi dinleri tasdik eder.⁹ Ancak İslam'a göre Yahudilik ve Hristiyanlığın tanrı, evren, insan ve varlık tasavvurları problemlidir. İslam'a göre insan, tanrı suretinde yaratılmamıştır.¹⁰ Allah, eşi ve benzeri olmayan¹¹ yerin ve göğün mülkünün tek sahibidir.¹² İnsan da yeryüzünün halifesidir.¹³ İslam inanç sisteminde insan ne yeryüzünün maliki ne de Allah'ın oğludur. Ona sınırsız bir tasarruf hakkı da verilmemiştir. Halifelik bir temsil makamıdır. Halife olan insan, yaratıcının kendisine verdiği emanetinin muhafazası ve ihyasından sorumludur. İslam, gerek tanrı-insan tasavvurunda gerekse insan-hayvan ilişkilerinde selefi dinlerden epistemik ve ontolojik olarak fark yaratan bir pratiğin temsilcisi olmuştur. İslam düşüncesindeki sorumluluk bilinci, insanı Yahudi ve Hristiyanlıkta ortaya çıkan şekliyle antroposentrik ve antropomorfik bir tanımlamadan uzak tutmuştur. Antroposentrik ve antropomorfik bilinç, insanı çevresine karşı hesap verilemez kılarken, halifelik bilinci insanın omuzlarına sorumluluklar yüklemekte onu yakın ve uzak varlık âlemine karşı mesul kılmaktadır.

Batı dünyasında yüzlerce yıl tartışılan hayvanların acı çekip çekmediklerine, insan gibi can taşıyıp taşımadıkları tartışmalarına karşılık Kur'an, her şeyin kendi dilinde Allah'ı andığını¹⁴ belirtir. Hayvanlar ise bu varlıklar içinde ayrı bir kategoride yer alır. Hayvan, Arapça aslı hayevân olan kelime, diğer Sâmi dillerde de bulunan 'hyy / hyv' (yaşamak, canlı olmak) kökünden gelen 'canlı, diri' (Demirci, 1998, s. 81) anlamında bir isimdir. Kur'an, hayvanların canlılıklarının dışında ayrı birer ümmet¹⁵ olduklarını belirterek insan dışı varlıktan ayrı özelliklere sahip olduklarını belirtmiştir. Nitekim İslam inanç sistemi, hayvanları sosyal varlıklar olarak da önemli ve değerli görmüştür. Bu sebeple peygamberden itibaren İslam toplulukları hayvanlarla ilgili sosyal yaşam içerisinde çağdaşı Batı toplumlarında olmayan kanunlar ortaya koymuştur. Raşit halifeler döneminden itibaren "hayvanlara iyi davranılması, aç ve susuz bırakılmaması, aşırı yük taşıtılmaması, dövüştürülmemesi, yavrularının alınmaması gibi hayvan haklarını korumaya yönelik emir ve talimatın verildiği, tedbirlerin alındığı, aksine davrananların uyarıldıkları veya cezalandırıldıkları bilinmektedir" (Komisyon, 2004, akt., Bor, 2020, s. 22).

İslam geleneğinde, "hayvan hakları" konusu iki ana başlık altında ele alınmıştır. Bunlar, hayvanların tabii hakları ve insanların hayvanlara karşı sorumluluklarıdır. Tabii haklar; yaşam hakkı, neslin korunması ve barınmadır. İnsanların hayvanlara karşı sorumlulukları ise hayvanların fiziksel olarak korunması, onlara güçleri oranında yük vurulması, doğalarına uygun işlerde çalıştırılması, sınırlarını zorlayacak şekilde yorulmaması, beslenme ve dinlenmelerine imkân sağlanması, çeşitli gerekçelerle vücutlarına zarar verecek şekilde takılar takılmaması ve işaretler konulmaması olarak çerçevelendirilmiştir (Bor, 2020, s. 71-96).

İslam açısından dünya yaşamı; bitkiler, hayvanlar, insanlar ve yeryüzünü meydana getiren unsurlar için ayrı yaşam alanları olarak ele alınmamıştır. Aksine evreni bir araya getiren unsurların birbirlerine bağlılıkları Kur'an'da vurgulanmıştır. İslam açısından insanı diğer varlıklara karşı sorumlu (halife) kılan akıllı ve iradesidir. Ancak salt akıl, tıpkı uçmak gibi nihayetinde bir yetidir. Akıl değerli insanın eylediklerinin neticesidir. Akıl ya da konuşmanın veya siyaset üretebilme kapasitesinin insan-hayvan ayrımının nirengi noktası olduğu iddiası Antik Yunan'dan itibaren Batı dünyasında ortaya çıkan insan-hayvan ilişkilerindeki problemleri bakışın sonucudur. Hayvanlara dair olumsuzlayıcı anlatı,¹⁶ Tevrat üzerinden Yahudi geleneğinde yaratılış kıssası ile şekillenmiştir. İnsan (kadın) – hayvan (yılan)¹⁷ mücadelesi de

⁹ Âl-i İmran: 3

¹⁰ Hicr: 28

¹¹ Şura: 11

¹² Maide: 120

¹³ Bakara: 29

¹⁴ İsra: 44

¹⁵ En'am: 38

¹⁶ Tekvin 3: 1

¹⁷ Tekvin 3: 15

bu an itibariyle başlamıştır. Söz konusu anlayış Hristiyan geleneğinde de devam ettirilmiştir. Kur'an, insan ile hayvan arasında husumete dayalı bir ilişki üzerine kurulmuş bir yaratılış kıssası ortaya koymaz. İnsanın mücadelesi, İblis (Şeytan) olarak adlandırılan bir varlıkla ilişkilidir. Şeytanın mahiyeti ile ilgili pek çok farklı görüşe karşılık çalışmamamız açısından vurgulanmak istenilen husus şeytanın insanın iradesi dışında bir iş ortaya koyamayacağıdır¹⁸. Böylece; İslam inanç sisteminde “ilk günahın” yükü hayvana değil bizzat insanın sorumluluğuna bırakılmıştır. İslam’da bağışlanmayan bir günahın çilesi de (Hristiyanlık) söz konusu değildir. Âdem Peygamber cennette yaptığı hatanın farkına varmış ve tövbe ederek nedamet bildirmiştir. İslam, kul hakkı ve Allah’a ortak (şirk) koşma dışında tüm günahların bağışlanabileceğini bildirir.

Kur’an’a göre insan, en güzel şekilde yaratılmıştır¹⁹. Allah’a iman edip etmeyeceği de diğer varlıklardan farklı olarak kendisine bırakılmıştır. Eyleminin sorumluluğu insanı “ahsen-i takvim ve esfele safilin” ölçüleri arasında gidip gelen bir varlık haline getirmiştir. “Ahsen-i takvim” olarak yaratılmışların en üstünü olan insan, “esfele safilin” yaratılmışların en aşağılığı²⁰ olma potansiyeline sahiptir. İslam açısından mutlak bir üstünlük nazariyesi, insan için söz konusu değildir. Oysa Yahudilikte insan, yeryüzünün mutlak hâkimidir. Hristiyanlıkta ise İsa Peygamber, tüm kötülükler karşısında kendisini feda edendir. İslam, peygambere bu tür yetkiler vermemiştir. Onu, insanlara doğru ile yanlış anlatan²¹ ve güzel olanı yaşayan, örnek²² bir elçi olarak gönderildiğini ifade etmiştir.

Kur’an, varlık âleminin tamamı üzerinden insanoğluna misaller sunar. Özellikle hayvanlar üzerinden sunulan örnekler, Kur’an’da sıklıkla yer bulur. Bazı örneklerde hayvanlara ait özellikler üzerinden insana ait söz ve fiiller eleştirilmiştir: “...sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşeğin sesidir”²³. Başka bir ayette Yahudilere atfen “kitaplarının hakkını vermeyenlerin durumu koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer”²⁴ denilerek içinde buldukları yanlış durumun betimlemesi yapılmıştır.

Bazı durumlarda ise Kur’an’da hayvanlar ve diğer varlık unsurları üzerinden olumlu örneklerin verildiği de görülür: Görmedin mi ki, ... hayvanlar Allah’a secde etmektedirler²⁵. Ya da hayvana bilinç atfedilerek kendi aralarında konuşan ve Süleyman Peygamberin ordusunu tanıyan bir karıncadan²⁶ ve başka bir ayette vahye muhatap olan arıdan²⁷ da söz edilir.

Hayvan ve ontolojik sıralamada hayvandan daha gerideki varlıkların bile Allah’ın kudreti karşısında secde ettikleri yani mutlak iradeye boyun eğdikleri bildirilmekte ve bu örnekler üzerinden akıl sahibi insanın isyanı eleştirilmektedir.

1.1. Semavi Dinlerde İnsan-Tanrı İletişimi ve Kurban

Kurban, dini terminolojide kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da ibadet maksadıyla belirlenmiş bir vakitte belirli cins hayvanları ve bunları kesmeyi ifade eder. Kurban ibadeti hemen bütün dinlerin ana temalarından birini teşkil ettiği gibi çeşitli dillerde bu kavramı ifade için kullanılan kelimelerin kök anlamlarının müşterek olduğu görülür (Güç, 2002, s. 433).

Semavi dinlerin ilki olan Yahudilikte kurban, inanç sisteminin merkezinde yer almıştır (Güç, 2002, s. 435). Tevrat’a göre kurban ibadeti; Âdem Peygamber’in oğulları Habil ve Kâin’den itibaren var olagelmış bir ibadettir²⁸. Mezbahane, kurban ibadetinin en önemli

¹⁸ İbrahim: 22

¹⁹ Tin: 4

²⁰ Tin: 5

²¹ Ahzab: 45

²² Ahzab: 21

²³ Lokman: 19

²⁴ Cuma: 5

²⁵ Hac: 18

²⁶ Neml: 18

²⁷ Nahl: 68-69

²⁸ Tekvin 4: 4

merkezidir. Yahudilerde Süleyman Mescidi'nin yıkılmasından sonra kurban ibadetine ara verilmiştir (Bayrakdar, 2016, s. 104-106). Kurbanın yerini dua ibadeti almıştır. Dua ibadetine Mesih'in ortaya çıkışından sonra tekrar kurban ibadetine dönüşeceğine inanılmıştır. Yahudilerin kurban ibadetleri paganik birçok ritüeli içerisinde barındırır. Yağ ve duman, kanlı kurban uygulamalarında önemli ritlerdendir. Yahudi inanç sisteminde tanrıya ulaştırılan yağ kokusu ve duman, insanlaştırılmış bir tanrı tasavvurunun bir başka yansımasıdır.

Hristiyanlar açısından kutsal kitap eski ve yeni söz olarak iki kaynaktan oluşmaktadır. Bunun sebebi İsa Peygamber'in bizzat kendisinin sağlığında Yahudi şeriatına göre bir yaşam sürmesidir. İsa Peygamber, "Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini geçersiz kılmak için geldiğimi sanmayın. Ben geçersiz kılmaya değil, tamamlamaya geldim"²⁹ diyerek Eski Ahit geleneği ile olan bağlantısını teyit etmiştir. Kendisi de bir İsraili olan İsa Peygamber, dünyaya geldiğinde ailesi Yahudi şeriatına uyarak³⁰ kurban sunmak için Yerusolim'e gitmiş Yerusolim'de İsrailoğulları'nın kutladığı 'Pesah' bayramlarına katılmıştır³¹. Burada bir cüzzamlıyı tedavi etmiş tedavi ettiği cüzzamlının bir kurban kesmesini³² din kardeşiyle dargın olan birinin barıştıktan sonra takdimesini sunmasını istemiştir³³. Ancak sonraki dönemlerde Hristiyan kültürü içinde kurban olayının biçim değiştirdiği ve sembolik bir anlatıya dönüştüğü görülür. İsa peygamberin bizzat kendisi kurban ibadetine yerine getirmesine karşılık takipçileri İsa Peygamber'in çarمیha gerilmesini tanrının kuzusu ve son kurban ibadeti olarak sembolik bir açıklama ile yorumlamışlardır.

İsa Peygamber zamanındaki kurban uygulamaları Ahd-i Atik'e dayandırılmaktaysa da sonradan Hristiyanlıkta İsa Peygamber'i merkezileştiren farklı bir kurban anlayışı geliştirilmiştir. Nitekim Hristiyan geleneğinde İsa Peygamber'in havarileriyle son akşam yemeğinde (fışh) insanlar için döküldüğünden bahsedilen kanının Ahd-i Cedit olduğuna ve insanları tanrı ile barıştırdığına³⁴ inanılmıştır (Güç, 2002, s. 435). İsa Peygamber'in çarمیha gerilmesi hadisesinde İsa Peygamber'in kanının dökülmesi, insanlığın günahlarının bağışlanması için verilen bir kurban sunma törenine dönüştürmüştür³⁵. İsa Peygamber'in canı, bir 'fidye' olarak, işlenen günahların kefareti sayılmıştır³⁶. Böylece Hristiyan ilahiyatında İsa Peygamber'in ölümünün tek başına yeterli ve diğer kurban sunma fiillerini ortadan kaldıran biricik kurban olduğu inancı kabul edilmiştir. İsa Peygamber'in kendisi ilk ve son kurban olarak Ahd-i Atik'in kurban sistemini iptal etmiştir (Güç, 2002, s. 435).

Kurbanın, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta anlamının değiştirildiği veya ibadetin tehir edildiği bilinmektedir. Yahudilikte modernist yorumlar, kurban ibadetine tarihi görevini ifa ederek ortadan kalktığını ve vejetaryen uygulamaların³⁷ Mesih inancı bağlamında ortaya çıkacağı günün yaklaştığını belirtmektedirler. Oysa kurban, Ortodoks Yahudilik açısından Süleyman Mabedi ve sunağın inşa edildiği gün yeniden ortaya çıkacak bir ibadettir. Hristiyanlık açısından ise tamamen dinin temel argümanlarından biri olan Mesih anlayışı ile bütünleştirilmiş ve görevini tamamlamış bir ibadettir.

İslam'a göre kurban ibadeti diğer semavi dinlerde bağlamından koparılmıştır. İslam'da kurban ibadeti, İbrahim Peygamber ve oğlu İsmail'in hikâyesinde en saf haliyle bulunmaktadır³⁸. İslam, kendisini İbrahimî geleneğin bozulmamış hali olarak tanıtır. Buna göre kurban ibadeti de özüne uygun bir şekilde İslam geleneğinde devam ettirilmiştir. İslam'da kurbanın niçin kesilmesi gerektiği ayetlerde açıklanmıştır. Buna göre kurban bir Allah'a ve

²⁹ Matta 5: 17

³⁰ Çıkış 13: 2-12; Levililer 12: 2-8

³¹ Matta 26: 2-19; Markos 14: 12-16

³² Matta 8: 4

³³ Matta 5: 23-24

³⁴ Markos 14: 26-28

³⁵ Matta 26: 26-28

³⁶ Matta 20: 28

³⁷ Tekvin: 30

³⁸ Saffat: 102-107

dolayısıyla O'nun insanlar için emrettiği değer ve ölçülere samimiyetle teslim olma anlamında bir yakınlaşma vesilesi ve ihtiyaç sahiplerine uzatılan merhamet elidir³⁹. Kur'an'a göre İslam dışındaki semavi dinlerde kurban ibadeti tahrif edilmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlık, köken itibarıyla semavi dinler olmalarına karşılık kurban ibadeti insanlaştırılmış bir tanrıyı hoşnut veya teskin etme törenine dönüşmüştür. Kur'an bu durumu, kurbanların etleri ve kanlarının değil gönülden yapılan ibadetlerin Allah'a ulaşacağını⁴⁰ bildirerek yeniden düzenler. Kurban olayı insanlık tarihi ile birlikte var olagelen bir uygulama olmasına karşılık çeşitli dönemlerde maksadını aşmış ve insanlardan beklentileri olan bir tanrının öfke, hoşnutsuzluk vb. duygularının taltif veya teskin edildiği bir ibadet formuna dönüşmüştür. İslam, ibadetin bu biçimine kesin bir dille karşı çıkmıştır. İslam; yağ yakma, böbrek, ciğer vb. organlarla fal bakma gibi uygulamalara müsaade etmemiştir.

Günümüzde İbrahîmî geleneğe uygun şekliyle kurban, Müslümanlarca sürdürülen bir ibadettir. Söz konusu ibadetle ilgili İslam dünyasında ve Batı'da tartışmalar yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa'da kurbanın kesim usulleriyle ilgili olarak AB standartlarına uyulmadığı gerekçesiyle "helal kesime" yasaklar getirilmektedir. Hayvan hakları savunucuları da kurban ibadetinin bir katliam olduğunu savunmaktadır. İslam ülkelerinde ise kurban kesimiyle ilgili bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Bunun yanında kurban kesimine karşı protestolar geçmişe kıyasla yaygınlaşmıştır. Bazı ilahiyatçılar kurbanla ilgili olduğu belirtilen ayetlerin yanlış yorumlandığını⁴¹ böyle bir ibadetin olup olmadığını tartışılması gerektiğini savunurken bir kısım ilahiyatçı da kurbanın kesim usullerini (şok, tabanca vb.) tartışma meselesi haline getirmiştir.

Hayvanların semavi dinlerdeki konumu ve hayvan üzerinden gelişen sosyal yaşam, hayvan hakları kuramcılarının günümüz toplumlarında insan-hayvan ilişkilerinin yeniden ele alınması gerektiği hususunda fikirler ortaya koymalarıyla yeni bir zeminde tartışılmasına imkân tanımıştır. Hayvan hakları kuramcılarının göre "önyargılar kolay değişmez. Hayvanlara karşı tutumun da değişmesi zaman alacaktır. Her büyük hareket John Stuart Mill'in dediği gibi üç aşamadan geçmelidir: alay edilme, tartışılma ve benimsenme" (Arıkan, 2016, s. 231). Hayvan hakları kuramları alay edilme aşamalarını yaklaşık 100 yıl önce geride bırakmıştır. Bu kuramların neler söylediğinin anlaşılma ve tartışılma zamanı çoktan gelmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde hayvan hakları kuramlarının semavi dinlere ve insan-hayvan ilişkilerine dair fikirleri kısaca ele alınacaktır.

2. Hayvan Hakları Kuramlarını Anlamak

Hayvan hakları kuramları "özel davranışa sahip tüm hayvanların -yani bilinçli olan ya da hissedebilen hayvanların- adaletin öznesi ve dokunulmaz hak hamili olarak görülmesi gerektiğini" savunur (Donaldson ve Kymlicka 2016, s. 29). Bu kuramlar, son 50 yıl içerisinde teolojiden politikaya, sanattan felsefeye çok boyutlu bir tartışma alanında gelişmiş, insan ile hayvan arasındaki ilişkinin tarihsel çözümlemesi üzerine çalışan yaklaşımlardır. 1970'lerden itibaren gelişmeye başlayan bu kuramların bazıları sol terminolojiye dayanarak eşitlik ve özgürlük talepleri üzerine inşa edilmişken, bazıları hayvan meselesini haklar üzerinden değerlendirmektedir. Toplumsal hareketlerin öncülerinden olan feminist yaklaşımlar ise hayvan hakları meselesine tarihin sömürülmüş iki öznesi: kadın ve hayvan başlığı üzerinden yaklaşmaktadır. Bu kuramların, hayvan meselesine dair çözümlemeleri farklılıklar arz etmesine karşılık semavi dinlere karşı ortak bir mesafeli yaklaşıma sahip oldukları görülmektedir. Bu uzak duruş, semavi dinlerin insan – hayvan tasavvurlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu iddia, sadece insan-hayvan ilişkilerini değil, kadın-erkek ve yöneten-yönetilen ilişkilerini de tartışma alanına dâhil etmektedir.

³⁹ Hac: 28

⁴⁰ Hac: 37

⁴¹ <https://ihسانیelicik.com/kuranda-kurban-ayetleri-haritasi>

Hayvan hakları meselesi içerisinde kuramcılarının semavi dinlere yaklaşımı iki ana damar üzerinden gelişmiştir. Buna göre bir kısım kuramcı hayvan hakları meselesinin kamusalılığı boyutunu göz önüne alarak semavi dinleri görmezden gelmişlerdir. Sue Donaldson ve Will Kymlicka bu isimlerden ikisidir. Donaldson ve Kymlicka'ya (2016, s. 36) göre hayvan hakları kuramlarını eleştiren pek çok kişi fikirlerini yalnızca insanların ihlal edilemez haklarının korunması gerektiğini savunan geleneksel görüşlere dayanmaktadır. Bu geleneksel görüşlerden bir kısmı dini argümanlar üzerine kurulmuştur. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dâhil pek çok inanca ait kutsal kitap, Tanrı'nın insanlara hayvanlar üzerinde egemenlik bahsettiğini, bu egemenliğin onları kendi çıkarı için kullanma hakkını da kapsadığını söyler. Pek çok dindar için, bu dinsel onay hayvan hakları kuramlarının argümanlarını reddetmek için yeterli dayanağı oluşturur. Donaldson ve Kymlicka kendi kuramlarının inanç ya da vahiyden ziyade kamusal akıldan beslenen iddialarla ilişkili olduğunu gerekçe göstererek semavi dinler üzerinden bir tartışmayı gündem dışı saymışlardır. Diğer yaklaşımlar ise hayvan hakları kuramlarını temellendirirken semavi dinlerin toplumlar üzerindeki etkilerini göz ardı etmeyen yaklaşımlardır. Bu yaklaşımlara örnek olarak Peter Singer ve Tom Regan'ın görüşleri örnek olarak değerlendirilebilir. Her iki isim de semavi dinlerin klasik yorumlarının hayvan meselesinde bir engel teşkil ettiğini kabul etmekle birlikte söz konusu görüşlerin yeniden yorumlanması ya da birbirleriyle kıyaslandıklarında görece pozitif tutumları göz ardı etmedikleri görülür. Bu çalışmada özellikle bu iki ismin semavi dinlere bakışları ele alınacak ve semavi dinlerin perspektifiyle hayvan hakları kuramlarını tartışmanın mümkün olup olmadığı değerlendirilecektir.

Peter Singer, 1946 Melbourne doğumlu bir felsefecidir. 1975 yılında kaleme aldığı *Hayvan Özgürleşmesi* adlı kitabıyla hayvan hakları kuramcıları arasında öncü isim olarak kabul edilmektedir. Singer, eserine “Bütün Hayvanlar Eşittir” başlığı ile giriş yapmıştır. Ona göre, (2005, s. 44) hayvan hakları kuramı öncesindeki insanlık tarihi ile ilgili olarak birçok filozof ve alan yazınından kişi, hayvanların da hakları olabileceği meselesini fark edememişlerdir. Hayvan hakları; hayvanları sevmenin, onlara karşı kibar ve yardımsever davranmanın ötesinde geleneksel anlayışlara karşı hayvanların insanlar karşısında ontolojik, epistemolojik ve etik savunusunu yapmak gibi bir misyona sahiptir. Bu haliyle hayvan hakları kuramları; geleneksel ve modern düşünce çerçevesinde şekillenen anlayış ve uygulamaları eleştiren, onlara müdahalede bulunan sosyal hareketlerdir. Hayvan hakları kuramları yaşam üzerinde insan merkezli bir evren anlayışının sonucu olarak ortaya çıkan fikri ve pratik yanılgılara karşı (hayvan bakımı ve sevgisi) muhalif bir söylemi ifade eder. Singer, (2005, s. 39) hayvan hakları kuramının; hayvan beslemek ya da hayvan sevmekten farklı bir yaklaşım olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, her nerede yaşanıyor olursa olsun bütün baskı ve sömürülere karşıdır. Çünkü temel bir ahlak ilkesi olarak, çıkarların eşit derecede önemsenmesi ilkesi keyfi bir biçimde sadece insan türüyle sınırlandırılmamalıdır. O, kuramını Jeremy Bentham'ın ahlak felsefesi içerisinde reformcu yararcılık okulunun eşit haklar savunusundan faydalanarak sistemleştirmiştir. Bu anlayışa göre “belli bir eylemden etkilenen bütün varlıkların çıkarları göz önünde bulundurulmalı ve diğer bütün varlıkların çıkarlarıyla eşit derecede önemli sayılmalıdır (Singer, 2005, s. 42). Ancak dinsel görüşler sadece insanların ölümsüz ruhlara sahip olduğunu, hayvanların ise böyle bir ruha sahip olmadığı fikrini benimsemekte ve hayvanların yaşam içerisinde eşit haklardan yararlanma imkânını ellerinden almaktadır. Mantıksal açıdan bakıldığında bu dinsel görüşler tatmin edici cevaplara sahip değildir. Dinsel görüşlerin hayvan karşısında varlık ve insan ruhunun ölümsüzlüğü fikri bir çeşit türçülüktür (Singer, 2005, s. 58). Türçülük, insan hükümrانlığının bir diğer adıdır. Bu hükümrانlığın oluşumunda semavi dinler başat rol oynamıştır. Ancak semavi dinlerin içinde özellikle Hıristiyanlığın türçülüğün gelişimine katkıları yadsınamaz. Singer, (2005, s. 12) *Hayvan Özgürleşmesi* kitabında Hıristiyanlık ile diğer dinlerin kıyaslamasını şu şekilde yapmıştır:

“Hayvan özgürleşmesi fikrinin Batı'ya özgü olduğunu ve tüm toplumlara uygun olmadığını düşünen insanlar olabilir; ama belli başlı etik ve dini geleneklerin çoğunda hayvanların önemsendiğini görüyoruz. Aslında mutlaka bir karşılaştırma yapmamız gerekiyorsa, büyük

gelenekler arasında hayvanların durumuna ilişkin kimi ifadeler bulmanın en güç olduğu metinler Hristiyanlığın kutsal metinleridir. Budist, Hindu, Yahudi, Antik Çin ve İslam metinlerinde bu konuda pek çok yoruma rastlamak mümkün, Hz. Muhammed'in 'Bir hayvana iyi muamelede bulunmak bir insana iyi muamelede bulunmak gibidir; bir hayvana eziyet etmek de bir insana eziyet etmek gibidir' dediği rivayet ediliyor. Bu aydınlık görüş, hayvan özgürleşmesi fikriyle tam bir uyum içindedir. Kur'an'daki şu ayet de herkesçe bilinir: 'Yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar! Biz kitapta hiçbir eksik bırakmamışızdır. Sonra hepsi Rab'larının huzurunda toplanırlar'.

Singer, (2005, s. 262-263-264) kitabının bir başka bölümünde Batı'nın hayvan tasavvurunun nasıl şekillendiğini detaylandırır. Ona göre; Yahudilik ve Hristiyanlığın insan, hayvan ve tanrı tasavvurları sorunlar içerir. Yahudilik kaynaklı insan-tanrı benzeşmesinin Hristiyanlık'ta daha ileri bir aşamaya ulaştığını ve insana atfedilen değer abartıldığını söyler. Ona göre Tevrat, insanın egemenliği vurgulanmış olsa da en azından hayvanların acılarına önem verilmesi gerektiğine dair emarelerin bulunabileceği bir kitaptır. Oysa İncil'de hayvanların gözetilmesi ya da korunması gerektiğine dair hiçbir işaret yoktur. İsa Peygamber'in kendisi de hayvanlara karşı duyarsız bir şekilde tasvir edilmiştir. İsa Peygamber'in 2000 domuzu göle atlatarak boğulmalarına sebep olması, meyve vermeyen incir ağacını lanetleyerek kurutması İncil ve İsa Peygamberin insan dışı varlıklarla ilgili mesafesine işarettir. O bunun kaynağını Hristiyanlığın Ortadoğudan çıkarak Batı'da hayat bulması sürecindeki hikâye ile ilişkilendirir. Hristiyanlık, semitik özelliklerine karşılık Roma'da gelişme imkânına kavuşmuştur. Tüm eleştirilere rağmen İncil'in insan merkezli anlatıları colosseum'larıyla meşhur Roma'nın Hristiyan Roma'ya dönüşmesine ve sınırlandırılmış merhamet (hayvan ve esirleri içine almayan merhamet anlayışı) anlayışlarının en azından insanları kapsayacak hale gelmesinde ilerici bir rol oynadığı da inkâr edilemez. Çünkü Hristiyanlık öncesi Roma İmparatorluğunda suçlular, savaş esirleri ve hayvanlar için sınırlayıcı bir ahlak ilkesi yoktur. Bunun neticesi olarak da bu grupta yer alanlar colosseum'larda vahşetin kurbanı olmuştur. Ona göre (2005, s. 257) dinlerin, "hayvanlara yaklaşımı günümüzde ikna edici değildir, geçerliliğini kaybetmiştir. Dini, ahlaki, metafizik varsayımların hayvanlara yaklaşımı (Aziz Thomassa'ya atfen) insanların diğer hayvanlara yaptıklarını meşrulaştıran basit bir çıkarılıktan öteye bir şey değildir.

Singer insan merkezli evren tasavvurundan kurtulabilme imkânının arkasındaki güçlü açıklamanın Darwin'in evrim kuramı olduğunu belirtir. Darwin'in evrim kuramı sayesinde insanlık, modern bir doğa anlayışına ve açıklamasına kavuşmuştur. Günümüzde ancak dinsel inançları akıl yürütme ve kanıtlara tercih edenler semavi dinlerin evren, insan ve hayvan tasavvurunu kabul etmektedir (Singer, 2005, s. 282).

Singer'ın çağdaşı olan Tom Regan da, hayvanlarla ilgili olarak dönemine göre radikal tezler ileriye sürmüş tezinde hayvan ve insanlar üzerinden değerlendirmeler yapmıştır. Regan tezlerinde, hayvanları bir kişi olarak yaşamın öznesi olarak ele almanın mümkün olduğunu açıklar. Tom Regan'ın felsefesi, "genel olarak Immanuel Kant'ın geleneği ile aynı doğrultudadır. Bununla beraber Regan, Kant'ın sadece akılcı varlıklara doğrudan saygı duyulması gerektiği ve onlara salt bir araç olarak muamele edilemeyeceği düşüncesini reddeder" (Arıkan, 2016, s. 59). Regan, teorisyenliğinin yanı sıra hayvan aktivizminin de sembol isimlerinden biridir. Kuramında bir fraksiyonun sözcülüğünden ziyade geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir. Hayvan hakları savunucularının günlük yaşamın içerisindeki sıradan insanlar olduğunu ısrarla belirtir. Regan, (2007, s. 107) hayvan hakları savunusunun dini düşünceden daha çok dini düşünce etrafında oluşan geleneksel yorumlar nedeniyle hayvan hakları meselesine mesafeli olduğu kanaatindedir. Ona göre (2007, s. 37-38) gerekli zihni dönüşüme ulaşan tüm inanç sahipleri hayvan haklarının savunusunun içinde yer alabilir. Sadece dini düşünce değil, felsefi yaklaşımlarda hayvan hakları meselesini geçmiş yüzyıllarda gerektiği gibi anlayamamışlardır. Ona göre filozof ve din adamlarının insanların sahip olduğu yaşam ve hakların kaynağı ile ilgili olarak ortaya attıkları tezler zayıf iddialara dayanmaktadır. Binlerce

yıldır insana ait olduğu iddia edilen sosyalleşme, aile bağları, acı ve haz karşısında ortaya konulan tepki vb. hayvanlar için de mümkündür (Regan, 2007, s. 70).

Regan, hayvan hakları kuramının varlığının “bir yaşam öznesi olan hayvan var mıdır?” sorusunun cevaplanmasıyla ortaya çıkacağını belirtir. Eğer bu sorunun cevabı insan varlığı açısından “evet” ise benzer geçerlilik ilkesi hayvan hakları açısından da mümkündür. Ortak duyular, dildeki sözcüklerin ortak anlamları, davranışlarımız, anatomik yapımız, sinir sistemlerimiz, köklerimiz vd. bunun göstergeleridir. O, hayvan ve insanların biyolojik ve ruhsal bakımdan akraba olduklarını, hayvanların da bizler gibi dünyanın içinde ve yaşamın farkında olduklarını belirtir (Regan, 2007, s. 90-91).

Regan, deontolojik yaklaşımında hayvanlara hak ithaf edilmesi gerektiğini savunur. Regan’ın kuramındaki “bir hayatın öznesi olarak içkin değere sahip olma düşüncesi hayvan hakları temellendirmeleri açısından büyük bir yenilik teşkil eder. Bu sayede hayvanlara, diğer varlıklara sağladıkları fayda veya işlevden bağımsız bir değer atfedilmiştir (Arıkan, 2016, s. 59, 99).

Singer’in *Hayvan Özgürleşmesi* ile başlayan hayvan kuramları, sonrasındaki yıllarda hayvan meselesine dair farklı açıklamalarla zenginleşmiş ve genişlemiştir. Bu çeşitlilik, geleneksel yaklaşımlar karşısında hayvan meselesini gündemin merkezine doğru taşıırken aynı zamanda güçlendirmiş ve yeni toplumsal hareketlerin önemli cephelerinden biri haline getirmiştir. Günümüzde sosyal yaşamda hak talebinde bulunamayan hayvanlar adına birçok grup ortak hareket etmektedir. Hayvanların yaşam içerisinde vazgeçilemez haklarıyla ilgili olarak söz konusu hareketler, hayvanlar üzerinden bir genelleme yaparak ‘normal’ veya ‘gelenek’ adı altında dayatıldığını iddia ettikleri yaşam formlarına karşı çıkmaktadır⁴². Hayvan hakları kuramcıları, hayvanların varlık âlemi içerisindeki yerleri ve doğanın vazgeçilemez unsurları olarak hayvanların korunup gözetilmesi gerektiğini çeşitli argümanlar üzerinden savunmaktadır. Bugün pek çok aktivist grup, hayvan hakları hareketi içerisinde kendilerine yer bulmakta ve hayvan haklarına ilişkin kendi zaviyelerinden hareketle söylemler geliştirmektedir. Ancak hayvan hakları savunucularının ortak argümanları da söz konusudur. Evrim kuramı bunların başında gelir

Hayvan hakları kuramcılarına göre evrim teorisi, semitik dinlerin yaratılış anlatısına bir alternatif hatta cevaptır. Bu cevap, teori düzeyinde kalmış olmasına karşılık biyoloji çalışmalarıyla ortaya konmuş bilimsel bir iddiadır. Bu teoriye göre: kâinat üstün bir yaratıcının eseri değildir. Evren, bir dizi sebep sonuç ilişkisinin neticesi olarak var olmuştur. İnsan da bu sebep-sonuç zincirinin son halkasıdır.

Hayvan hakları kuramcılarına göre insan ile hayvan arasındaki hiyerarşik bölünmeler, hayvan yaşamının değersizleştirilmesi ve de insan olmanın değerinin abartılması üzerine kuruludur. İnsan merkezli anlatılar binlerce yıllık bir geleneğin sonucunda köklü hale gelmiştir. Bu güçlü anlayışa ilk darbeyi indirenlerin başında biyoloji çalışmalarıyla Charles Darwin gelir. “Darwin’in evrim kuramı türlerin ortak kökenini ifşa ederek, insanın hayvanlardan farklı ya da onlara üstün olmadığını göstermiştir” (Ryan, 2019, s. 41). Darwin’in kuramı; sonraki dönemlerde tarihten filolojiye, kültürden sanata bilimden felsefeye bir gelişme modeli, bir okuma ve anlama biçimi olarak kabul görmüştür. Singer, (2005, s. 37) “*Hayvan Özgürleşmesi*” adlı çalışmasına, bütün hayvanların eşit olduğunu, insanların eşitliği ilkesini hayvanlara da uygulamamızın neden gerekli olduğunu ifade ederek başlar. Singer’a göre (2005: 44) bugüne kadar birçok filozof ve başka alan yazarları, çıkarların eşit derecede önemsenmesi ilkesinin biyolojik türümüzün üyeleri için temel bir ahlak ilkesi olarak önermelerine karşılık bu ilkenin bizim olduğu kadar başka türlerin üyeleri (hayvanlar) için de geçerli olduğunu fark edememişlerdir.

⁴² Bakınız, Carol Adams “Etin Cinsel Politikası & Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram”

Hayvan hakları kuramcıları açısından evrim oldukça kullanışlı bir teoridir. Bu teori sayesinde insan-hayvan ilişkilerinde hayvanlar lehine, gelenek etkisi ile oluşan ilk engel aşılmış olur. Evrim, insan-hayvan türdeşliği ve akrabalar arasındaki türçülüğü açıklamada kullanışlı bir teoridir. Özellikle ırkçılık ve antisemitik uygulamalarla bir araya getirildiğinde Batı dünyasında söylemin tesirinin katlanarak arttığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Batı tarihinde ırkçılık, cinsiyetçilik ve antisemitik uygulamalara yakın zamanlara kadar sıklıkla rastlanmaktadır. Günümüzde hatırlatılmasından dahi sakınılan bu kavramlar yasak kelimeler olarak değerlendirilmektedir. Hayvan hakları kuramcıları bu hassasiyetlerle bağlantılı olarak hayvanlara yapılan kötü uygulamaları söz konusu kavramlarla açıklamaktadır. Hayvan kuramcılarına göre türçülüğün ilk beslendiği kaynaklardan biri, içerisinde hiyerarşiyi barındıran yaratılış kuramıdır. Singer, (2005, s. 43) türçülük kavramının ilk defa Richard Ryder tarafından kullanıldığını belirtir. Türçülük, kişinin kendi biyolojik türünün çıkarları lehine ve diğer biyolojik türlerin çıkarları aleyhine, önyargılı ya da yanlı davranıştır. Türçülük, teolojik boyutunun yanı sıra tarihsel emperyalizmin de ilk kaynaklarından biridir. Türçülük, ırkçılık kelimesiyle de benzeşimleri içerisinde barındırır. Bu benzeşimler ırkçılık ve cinsiyetçilikle aynı kaynaklardan beslenir. Singer'e göre "ırkçılık ve cinsiyetçiliğin sona ermesi nasıl bir süreç içinde gerçekleşti ise türçülük de benzer bir süreci geçirmek zorundadır. Çünkü birçok adaletsizlik gibi türçülük de toplumsal, siyasal, dini ve ekonomik dinamiklerle desteklenmektedir" (Nakleden: Arıkan, 2016, s. 36-37).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan toplumsal gerilimler ve toplum içinde ötekileştirilen kesimlerin (kadınlar, Afrika kökenliler) talepleri o güne kadar Batı toplumunda muhalafeti simgeleyenlerin (işçiler) pasifize olmuşluğu karşısında yeni kimliklerini ön plana çıkarmıştır. Söz konusu yeni kimlikler, kendilerine ait yeni toplumsal talepleri ifade eden hareketlerin doğmasına öncülük etmiştir. Yeni toplumsal hareketler bu açıdan bakıldığında belli bir çağın, yüzyılın ya da dönemin makul ve meşru görülen yaklaşımlarına karşı muhalafet edenleri ifade eder. Ortaya çıktıkları dönemde aykırı olarak değerlendirilen bu hareketler talepleri ve söz konusu talepleri ifade ediş biçimleriyle zamanla toplum katmanları içerisinde kendilerine yer edinmeyi başarmışlardır.

Hayvan hakları hareketi, sisteme karşı bir hareket olmasına karşın ortaya çıktığı yıllarda kendini sistem muhalifi olarak tanımlayan hareketlerin de eleştirisine maruz kalmıştır. Örneğin marjinal sol gruplar, hayvan özgürleşmesi hareketlerini "burjuva ideolojisinin" bir neticesi olarak görürken farklı gruplar da hayvan hakları hareketlerini kendi hareketlerinin "parodisi" olarak değerlendirmişlerdir (Singer, 2005, s. 12). Batı tarihi içerisinde hayvanların da insanlar gibi canlılar olup olmadıkları konusu, yakın sayılabilecek zamanlara kadar tartışılmaya devam etmiştir. Singer, (2005, s. 24) 70'ler sonrası alan yazında ortaya çıkan kuramlar sayesinde hayvan hakları kuramlarının da siyasal talepleri olan hareketler olarak yeni toplumsal hareketler içinde yerini aldığını belirtir. Buna göre hayvan hakları kuramcıları, yeni ve "radikal" kuramlardır.

Bu kuramlar, şimdiye kadar insana ait olduğu kabul edilen temel hakların insan dışı türleri de içine alacak şekilde genişletilmesi (insansı maymunlar projesi), insanlar ve diğer türler arasındaki uçurumun kapatılması ve eşit önemsenme ilkesinin insan dışı hayvanları da içine alacak şekilde genişletilmesini hedeflemektedir (Singer, 2005, s. 20-21).

Hayvan hakları kuramcıları, hayvan meselesini; kadın, ırk, cinsiyet, vatandaşlık, oryantalizm ve oksidentalizm gibi tartışmaları içine alarak genişletmişlerdir. Kuramın multidisipliner bir zeminde tartışılması, hayvan hakları kuramını her geçen gün sosyal yaşamın merkezine doğru çekmiştir. Hayvan hakları kuramcıları, teorik güçlerini sahadan yani aktivizmden almaktadır. Bu yönüyle pek çok kurama göre sağlam argümanlar geliştirme imkânına sahip olmuştur. Özellikle günümüzde akademik çalışmalar ve sanal ağlar üzerinden gelişen tartışmalar, hayvan hakları kuramcıları küresel ölçekli bir mesele haline getirmiştir. Hayvan hakları kuramcıları; kendilerine yöneltilen hayvanlardan önce insanların problemlerini önceliklemlerine yönelik tavsiye ve eleştirilere karşılık, toplum içerisinde dezavantajlı grup ve

toplulukları içine alan tezlerin savunucusu olduklarını her fırsatta dile getirmektedir. Ancak onlara göre dezavantajlı gruplar içerisinde hayvanlar, hak ihlalleri bakımından ayrı bir konumda yer almaktadır. Çünkü hayvanların hakları, tür bakımından yakın akrabaları olan insanlar tarafından tarih boyunca ihlal edilmiş ve hayvanlar bu ihlalle alakalı olarak kendi haklarını hiçbir zaman savunamamıştır. Bu sebeple hayvanların insanlar karşısında savunusunu yapmak, hayvan hakları kuramcılarınca öncelik ve önem arz etmektedir.

Hayvanların adına konuşmak ile hayvan haklarının savunusunu yapmak hayvan meselesinin ‘maduniyet’ söylemi üzerinden tartışılabilirliğini de mümkün kılmaktadır. Nitekim hayvan hakları kuramında Tom Regan’ın hayvanı ‘yaşamın öznesi’ olarak ele alan kuramı, Oxana Timofeeva’nın ‘hayvanların tarihi’ üzerine düşünceleri ve özellikle Donaldson ve Kymlicka’nın ‘Zoopolis’te tartıştığı ‘hayvan vatandaşlığı’ madunların tarihine hayvanların da dâhil edilebileceğinin göstergeleridir. Ancak Spivak, (2020, s. 17-18) Batı aklının (Foucault ve Deleuze’da olduğu gibi) ‘öteki’ hakkında konuşurken kolonyal tarihinden ve onun ürettiği gerçeklerden habersizmiş gibi davranmalarının eleştirir. Ona göre maduniyetin ortadan kalkması, madunun konuşabilmesine imkân tanınmasıyla bağlantılıdır. Bu imkân ise madunun önündeki engellerin ortadan kalktığı ve onun kendi rızası ile konuşabileceği şartlarla bağlantılıdır (Spivak, 2020, s. 25).

Hayvan haklarının savunulması meselesi, hayvanların haklarının olabileceği düşüncesine nazaran daha geç bir dönemde gündeme gelmiştir. Singer, (2005, s. 23) bu süreci 60’larda Batı’da ortaya çıkan özgürleşme hareketlerinin devamı niteliğinde bir özgürlük mücadelesi olarak tanımlar. Hayvanların haklarının acıma, şefkat, sevgi ötesinde sistematik bir söylemin konusu haline gelmesi 1970’ler sonrası dönemdir. Hayvan hakları kuramcıları, kurulu düzenlerin çarkları arasında ezilen topluluklardan biri olarak hayvanları savunmak maksadıyla teorik ve pratikte birçok söylem ve eyleme imza atmışlardır.

Hayvan hakları kuramcıları açısından teori ve eylem ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Hayvanların içerisinde buldukları açmazları tarihi, teolojik ve sosyolojik perspektifle birlikte ele almayı hedeflerler. Bu sebeple sosyal yaşam içerisinde hayvan hakları mücadelesini fark edilebilir kılacak birçok eyleme imza atmışlardır. Bu eylemler kalabalıkların görebileceği merkezlerde gerçekleştirilir. Eylemler: bildiri dağıtmak, video ve kısa filmlerle görünmez olanı görünür kılmak türünde olduğu gibi toplumsal normlara göre marjinal sayılabilecek gösterileri de içinde barındırmaktadır. Bunların dışında hayvanların haklarının ihlal edildiğini düşündükleri işletme, bakım evleri veya çiftliklere baskın ve bu yerlerden görüntü paylaşımı gibi mücadele yöntemleri de sıklıkla başvurulan eylem türlerindedir. Hayvan hakları aktivistlerinin günümüzde özellikle sosyal mecralar üzerinden gerçekleştirilen eylemlerin paylaşımı ve sosyal medya ağlarından ikna edilen katılımcılar sayesinde önemli bir baskı unsuru haline dönüştükleri görülmektedir. Örneğin Türkiye’de Tarım ve Orman Bakanlığının ihale usulü yaban hayatında seyreltme avcılığı faaliyetlerinin sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen protestolar sayesinde durdurulması bunlara iyi bir örnektir.⁴³

Hayvan hakları kuramcıları teorik düzeyde kavram üretiminde tarihsel ve toplumsal hassasiyetleri sıklıkla kullanırlar. Örneğin “taciz” ve “tecavüz” hiçbir toplumda makulleştirilemeyecek bir fiil olarak değerlendirilir. Hayvan hakları kuramcıları ve aktivistleri çiftlik hayvanlarında uygulanan suni tohumlamayı bu şekilde adlandırarak yapılan uygulamanın rahatsız ediciliğini ve bir hak ihlali olduğunu ifade ederler. Benzer bir tanımlama da Avrupa’da yaşanan antisemitik uygulamalara atıflar içeren “soykırım” kavramıdır. Sokak köpeklerinin itlafi, kürk hayvanlarının gaz odalarında katledilmesi vb. uygulamaların tamamı “katliam” ve “soykırım” olarak tanımlanarak Avrupa tarihinde yaşanan trajedilere atıflar içerir.

Hayvan hakları kuramı, aktivizmden bağımsız düşünülememesine karşın hayvan aktivizmi her zaman hayvan haklarının kuramsal temellerine dayanmayabilir. Hayvan hakları

⁴³ <https://yesilgazete.org/simdi-de-eskisehir-18-geyik-ihale-ile-oldurulecek/>

kuramı açısından geleneksel düşünme biçimi olarak dinlerin felsefi eleştirisi kuramsal olarak en önemli tartışma alanlarından biri iken, aktivistlerin farklı akım ve düşüncel kaynaklardan beslenebilmesi, hayvan aktivizmini kuramsal temeller bakımından hayvan hakları kuramından ayırtmaktadır. Hayvan aktivizmi, siyasal argümanlara sahip olabileceği gibi, duygu temelli ya da dini kaynaklardan beslenen hareketler olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Hayvanın varlığının apolitikliği, hayvan meselesinin politize edilmesinde oldukça önemli bir işlev görmektedir. Bunun en iyi görüldüğü yerlerden biri de hayvan hakları ihlalleri gerekçesi ile düzenlenen eylemlerdir. Günümüzde hayvan hakları mücadelesi, yeni toplumsal hareketler içerisinde alt kimliklere özgü bir ifade biçimi olmanın ötesinde farklı mikro kimliklerin ortak platformu haline de dönüşmüştür. Hayvan hakları üzerinden marjinal grupların kendi kimliklerini ifade etmesinde hayvan, toplumsal normları üreten kurumların baskıları, kısıcılığı ve yıkıcılığı karşısında masumiyetin sembolü olarak değer kazanmakta ve hayvan hakları ile bağlantılı olmamasına karşılık hayvan hakları üzerinden eylemlerin düzenlendiği ve hayvan hakları meselesinin alt kimlikler ya da marjinal hareketler tarafından araçsallaştırıldığına şahit olunmaktadır. Bir başka araçsallaştırma eleştirisi de hayvan hakları savunuculuğunun, tüketim yoluyla ekonomik çıkarlar temelinde değerlendirilmesi ve hatta zaman zaman politik söylemlere malzeme edilecek şekilde tartışılmasıdır.

Tartışma

Semavi dinler açısından dinin muhatabı insandır. İnananı olmayan ya da müminine seslenmeyen bir inanç sisteminin varlığından söz etmek mümkün değildir. Semavi dinlerde iletişimin bir elçi vasıtası ile sağlanmış olması insan varlığını diğer canlılara nazaran merkezileştirmiştir. Bu durum pagan inanç sistemlerinde hayvanların ve bitkilerinin merkezde olduğu (yol gösterici hayvan) bir formdadır. Semavi dinler bakımından insan merkezilik dinlerin; tanrı, insan ve diğer varlık âlemi sıralamasını zorunlu kılmıştır. Çünkü anlam dünyasının inşacısı açık ya da örtük bilgi üretim kaynağı olarak insanın zihin dünyasıdır. Başka bir ifade ile maddi ve manevi tüm mesajlar insan zihninde anlamlı hale gelmiştir. İnsan, bu kavrayış ile dünyayı anlamlı kılmış ve imar edebilmiştir. Semavi dinler açısından insanın kendisini bir referans noktası olarak belirlemesi ve dünyaya bu gözle anlam katması kadar doğal bir şey yoktur. İnsan idraki, olgu ve olayları ele alırken onları değerlendirebilmek için karşılaştırmayı (kıyas) bir yöntem olarak kullanır. Bu yeteneği sayesinde insan; kendisi ve çevresini tanımakta, yaşadıklarını anlamlandırarak hayatta kalma becerilerini arttırmaktadır. Nitekim ilk insanın çevresinde gördüğü ve kendisi ile kıyaslanmayacak derecede üstün özelliklere sahip varlıklara karşı kurduğu medeniyetler ve ulaştığı teknik seviyede insan merkezli düşünmenin değeri inkâr edilemez.

Semavi dinlerin, muhatap olarak insanı incelemesi ve insanın bu özelliğine vurgular içermesi, yaratılış kuramına uygun bir tavidir. Ancak bu çalışmada ortaya konulduğu üzere semavi dinlerin insan merkezli tasavvurları birbirinden farklıdır. Tevrat ve İncil, İslam geleneği açısından bir geleneğin devamı niteliği taşırlar. Söylemleri de bu anlamda bütünlük arz eder. Buna karşılık Singer, (2005, s. 263) İncil’de var olan antroposantrik bakışın Tevrat’tan daha belirgin olduğunu hatta insan dışı varlıklara dair hiçbir olumlamanın olmadığını belirtir. Hristiyanlığın bu tutumda dinin gelişim süreçlerinin etkisi unutulmamalıdır. Hristiyanlık; Ortadoğu’da doğmuş, Yunan ve Roma kültüründe yoğurulmuş ve bu kültürlerin gelenek ve yaşantılarından etkilenmiş bir dindir. Bunun en açık göstergelerinden biri Yahudilik ve İslamiyet’in domuz ile ilgili tutumunda ortaya çıkar. Her iki inanç sisteminde de domuz her şeyi ile kirlili sayılmıştır. Oysa aynı kültürün devamı olan Hristiyanlık, “Kasaplar çarşısında satılan her eti vicdan sorunu yapmadan, sorgusuz sualsiz yiyin”⁴⁴ diyerek içinden çıktığı gelenekten farklı bir tutum ortaya koymuştur. Bu pratik sonraki dönemlerde üç semavi din içerisinde Hristiyanların beslenme alışkanlıklarını ve doğal olarak yaşam tarzlarını etkilemiştir.

⁴⁴ 1. Korintliler 10: 25

Tevrat ve İncil açısından insan merkezli bir evren tasavvuru Tevrat'ın "Yaratılış" bölümünde ilk ayetlerle ortaya konmuştur. Bu anlayış Yahudilik ve Hristiyanlıkta insan – hayvan ilişkilerinin ve yaşamın işleyişinin belirleyicisi olmuştur. Tevrat, insan-evren ilişkisinde insana sınırsız bir iktidar alanı sunarken (Yakup'un Tanrı ile gürüşmesi) İncil, peygambere insanüstü özellikler atfederek (baba ve oğul) örnek peygamber modelini ulaşılamaz, insanüstü vasıflarla donatmıştır. Oysa İslam'ın, insan-hayvan ve evrene dair yaklaşımı Yahudilik ve Hristiyanlıkla kıyaslandığında efsanelerden arınmış anlaşılabilir bir açıklama üzerine inşa edilmiştir⁴⁵. İslam'a göre insan, tanrısal bir surette değildir. Ona yeryüzünün sınırsız tasarrufu da verilmemiştir. "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi..."⁴⁶. Emanet algısı, sorumlulukları ortaya çıkaran bir kavramdır. Hükümdarlık; yönetsel erki insana devrederken halifelik makamının; imar, inşa, muhafaza ve sorumluluk gibi kavramlar olmadan düşünülmesi mümkün gözükmemektedir. Kendini diğer varlıklardan farklı kılan aklı ve vicdanı⁴⁷ (kalbin akletmesi, kalbin görmesi) sayesinde insan, yeryüzünde yaşanabilir bir hayatı mümkün kılıp kılmama gücüne sahip olarak yaratılmıştır. Nitekim Kur'an, insanın bu iyi-kötü olma halini "yaratılmışların en güzeli" ya da "aşağuların aşağısı" olarak tarif etmiştir. İnsana ait bu özellikler halife (vekillik) ve şeytan⁴⁸ kavramları ile çerçevelenmiş bir misyonun sahiplenilip sahiplenilmemesi noktasında insanı özgür bırakmaktadır. İnsan aldığı-almadığı sorumluluk ile yaşamı güzelleştirmek ve çirkinleştirmekte serbest bırakılmıştır.

İslam'ın ruhuna uygun bir vekillik kavramını Tom Regan, Hristiyanlık için teklif eder. Regan, "Tekvin" bölümünde yer alan taksonomiye ele alarak sınırsız insan hükümlanlığını eleştirmektedir. Ona göre; "Tanrı tarafından tanınan egemenlik, ihtiyaçlarımızı karşılamak ve arzuları tatmin etmek için yazılmış açık bir çek değildir. Tam tersine bu bize yaratıcının yarattıkları arasındaki 'vekili' olmak gibi müthiş bir sorumluluk yüklenmesi" (Regan, 2007: 106) anlamına gelmektedir der. Regan, Hristiyan inancının Yahudi gelenekten gelen uygulamalarına yeni yorumlar katmakta ve antroposantrik okumalardan kurtulabilmiş dinler için hayvan hakları kuramlarının mümkün olabileceğini söylemektedir (Regan, 2007: 108).

Peter Singer da hem Yahudiliğin hem de Hristiyanlığın insan, hayvan ve tanrı tasavvurlarının kritiğini bir arada yapar. Yahudilik kaynaklı insan-tanrı benzeşmesinin Hristiyanlık'ta daha ileri bir aşamaya ulaştığını ve insana atfedilen değerın abartıldığını söyler. Ona göre Tevrat, insanın egemenliğini vurgulamış olsa da hayvanların acılarına önem verilmesi gerektiğine dair emarelerin bulunabileceği bir kitaptır. Oysa İncil'de hayvanların gözetilmesi ya da korunması gerektiğine dair hiçbir işaret yoktur (Singer, 2005, s. 263). Singer, bu manada İslam'ın hayvana bakışını diğer semavi dinlerden ayırtmıştır.

Singer, (2005, s. 12) İslam'ın aydınlık görüşleri ve Regan, (2007, s. 106) vekillik tanımlamalarıyla dolaylı ya da doğrudan, semavi geleneğin hayvana yaklaşımında olumlu sayılabilecek cümlelerle hayvan hakları kuramının dinler için mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Fakat Kur'an, İncil ve Tevrat, neticede hayvanı insan yaşamı için faydalı bir varlık, değerli bir besin kaynağı olarak değerlendirmiştir. Onun derisinden meskenler ve kıyafetler yapılır. Hayvan, yaratıcıya şükranların sunulmasında kurbandır. Ancak bu dinlerin hiçbiri sınırsız tüketimden söz etmez. Ya da beslenmeyi hazza dönüştürmek gibi bir gaflet içine girmez. Tüm semavi dinlerde beslenme de giyim-kuşamda ihtiyaçların giderilmesi ile sınırlıdır. Sınırsız haz ve ihtiyaçlar teorisi kapitalizmin ekonomik anlayışıdır. Hz. Ali'ye atfedilen bir sözde Peygamber damadının, "midelerinizi hayvan mezarlığı yapmayın" (Hidayet, 2010, s. 7) dediği rivayet edilmektedir. Bu söz, insanın ete ve sürekli tüketme arzusuna dizgin vuran hikmet içerikli bir hakikate işaret eder. Ancak hiçbir semavi din, hayvan haklarının belirttiği ölçülerde insan yaşamından izole edilmiş bir hayvan tasavvurunu desteklemez. Nitekim Singer'ın

⁴⁵ Alak: 2

⁴⁶ Ahzab: 72

⁴⁷ Hac: 46

⁴⁸ Kur'an cennetten çıkarılış hadisesinde hayvandan söz etmez. İnsanı yoldan çıkaran şeytandır.

beslenme ile ilgili “ne kadar ileri gitmeliyiz” sorusu oldukça önemli bir sorudur. Çizginin tam yerini belirlemek her zaman güçtür (Singer, 2005, s. 268).

Hayvan haklarının öncü isimlerinin hayvan meselesinde semavi dinlerin toplum yaşamı üzerine etkileri sebebiyle düşüncelerinde kopukluklar yaşadığı görülmektedir. İnananları bakımından büyük kitleleri etrafında toplayan bu inanç sistemlerini kökten reddetmenin doğuracağı sonuçlar hayvan hakları kuramlarının toplum katmanlarında kabul edilebilirliğini düşüreceği kaygısı hayvan hakları kuramcılarını dinlerin hükümleri noktasında yeni yorumlamaların gerektiği inancına sürüklemektedir. Regan, “Tekvin” 1: 26-28 ayetler için antroposantrik bir bakış ile okumaya alternatif olarak

“Hayır. Ben İncil’i bu şekilde okumuyorum. Tanrı tarafından tanınan egemenlik, ihtiyaçlarımızı karşılamak ve arzularımızı tatmin etmek için yazılmış açık bir çek değildir. Tam tersine bu bize yaratıcının yarattıkları arasındaki vekili olmak gibi müthiş bir sorumluluk yüklenmesi demektir; bir başka deyişle, Tanrı bizlere, yaratmış olduğu şeylere karşı, Tanrı onları yaratırken olduğu kadar merhametli ve şefkatli olmayı emrediyor. Doğrusu, benim anladığım kadarıyla, ‘Tanrı’nın suretinde yaratılmış olmak’ bu anlama geliyor” demektir.

Regan, kitabında İncil’den karakterler (Pavluslar) kullanmayı da ihmal etmemiştir (Regan, 2007, s. 37-38). Regan’a göre din ve bilim arasında bir uzlaşma mümkündür. Bu uzlaşma hayvan adına binlerce yıldır yaşanan şiddeti sona erdirecektir.

“Pek çok insan evrime inanmıyor. Bu insanlar Tanrı’nın insanları ve hayvanları belki on bin yıl öncesi kadar yakın bir zamanda ayrı ayrı yarattığına inanıyor. Onlara göre, Darwinci evrim ve başka her türlü evrim gerçek değil, uydurmadır. Bu insanlar, evrim teorisinin hayvan zihinlerinin lehine bulduğu kanıtları kanıttan saymıyorlar. İlk bakışta öyle görünse de, evrimin reddi, Darwin’in hayvan zihinlerine ilişkin olarak vardığı belli başlı hükümlerle illa da çatışmayı gerektirmiyor. Bu soru söz konusu olduğunda, dünyanın tüm dinleri aynı şeyi söylüyorlar. İncil’i, Tevrat’ı, Kur’an’ı okuyun. Konfüçyüs, Budizm, Hinduizm ya da Amerikan yerlilerinin tinsel metinleri... Hepsi aynı mesajı veriyor. Koyunlar ve balinalar, keçiler ve öküzler kediler ve köpekler hiç şüphesiz dünyanın farkındalar. Bu hayvanlar hiç şüphesiz kendi başlarına genlerin farkındalar. Bu hayvanlara olanlar hiç şüphesiz onlar için önem taşıyor. Dünyanın tüm dinleri, bu bakımdan aynı şeyi öğretiyor. Dolayısıyla, ortaya attığım görüş evrim teorisinin içerimlerinden destek alsa da, ulaştığım sonuçlar, Tanrı’nın insanları ve hayvanları ayrı ayrı yarattığına inanan insanların kanaatleriyle hiçbir bakımdan çelişmiyor. Hem Tanrı’ya hem evrime inananlara gelince: Onlar, diğer hayvanların zihinsel varoluşunu kabullenmek için her iki türden dayanağa da sahipler” (Regan, 2007, s. 89-90).

Regan, (2007: 43-44) semavi dinler ile hayvan hakları kuramları arasındaki bariyerlerin dinin modernist yorumlarıyla aşılabileceği kanaatindedir. Hayvan hakları mücadelesinin müdafilerinin istisnai kişiler olmadığı yaşamın içinde her an gördüğümüz Protestan, Katolik, Yahudi, Müslüman, Hindu ve başka inançlardan her tür insanı kuşatan bir hareket kurmanın mümkün olduğunu belirtir.

Sonuç

Hayvan hakları kuramcılarının semavi dinlerin hayvan meselesine yaklaşımları iki başlıkta değerlendirilebilir. Bunlardan ilki Sue Donaldson ve Will Kymlicka’nın genel olarak dinlerle ilgili ortaya koydukları yaklaşımdır. Bu yaklaşım, kamusal olanın kamusalla açıklanması düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkar. Onlar, hayvan haklarına dair kuramlarının (HHK) temellerini teolojik olana değil, seküler üzerinden inşa edilen fikirlere dayandırırılar.

Diğer yaklaşım ise Singer’in görüşlerinde semavi dinlere karşı tutum daha mesafeli olmakla birlikte özellikle Regan’ın yaklaşımında semavi dinlere karşı ılımlı bir bakış açısının olduğu görülmektedir. Hem Singer, hem de Regan, semavi dinlerin geleneksel yorumlarıyla hayvan hakları kuramlarına yaklaşmanın mümkün olmadığını farkındadırlar. Çünkü hayvan hakları kuramlarının öncelikli argümanı evrim teorisidir. Evrim teorisine dayanılmadan bir

hayvan hakları kuramı oluşturmak mümkün değildir. Evrim teorisi sayesinde insan ile hayvanın ortak kökenine ulaşmak mümkündür. Ortak köken iddiası sayesinde insan ve hayvanın bir yaşamın öznesi ya da eşit çıkarlar ilkelerine dayandırılarak hayvan haklarını savunmak kolaylaşmaktadır. Böylece hayvanın, insan yaşamı içerisindeki binlerce yıllık var oluşuna dair yapı sökümcü bir okuma yapmak mümkün hale gelmektedir.

Bu tartışmalar son 50 yıl içerisinde dünyanın diğer coğrafyalarında da gündeme taşınmıştır. Dünyanın pek çok yerinde hayvan hakları savunucuları semavi dinlerin uzlaşılabilir yorumlarıyla hayvan hakları meselesinde ilerlemelerin kaydedilebileceği fikrinde uzlaşma içerisindedirler. Hristiyanlığın yaşadığı reforma benzer bir reformun İslam ve Yahudilik için de söz konusu olması gerektiğini savunan isimler, az sayıda ilahiyatçının⁴⁹ görüşlerini referans alarak kurban ibadetinin bir dönüşüme tabi tutulması gerektiğini savunmaktadır (Kalkandelen ve Başkent, 2013, s. 64).

Hayvan hakları kuramcıları, insan-hayvan eşitliği üzerinden türler arası birlikteliğin mümkün olduğu bir "hayvan şehrinde" bitki temelli beslenme ile yaşamın idame ettirildiği bir dünya hayali için mücadelelerine devam etmektedir. Bu değerlendirmelerde ileriye matuf insanlar ve hayvanlar aleyhine ne tür sorunların çıkabileceğine dair bir tartışma yeterince gündeme taşımamaktadır. Olası kötü senaryolara karşı yapay et, takviye haplar vb. palyatif çözümler teklif edilmektedir. Oysa hayvanların uğradığı eşsiz zulümlerin ardında yatan ana fikir kapitalist piyasa ekonomisidir. Kapitalist anlayışın herhangi bir değeri yoktur. Bugün endüstriyel hayvancılığın imkânlarını sunan sektör, yarın yapay ürünleri piyasaya sunmak için hazır beklemektedir. Nitekim market raflarında hızla artan vegan ürünler kapitalist aklın kâr amaçlı bir anlayışa sahip olduğunun ve nerede ne satılması gerekiyorsa onu satma kapasitesine sahip olduğunun bir göstergesidir.

Kaynakça

- Arıkan, E. (2016). *Hayvan Hakları İnsan Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Armutak, A. (2008). Yahudi ve hristiyan dini kutsal kitaplarında hayvan hakları. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 1(34), 39-55.
- Aydın, M. (2015). *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi Tarih, İnanç ve İbadet*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Bayrakdar, M. (2016). *Üç Dinin Tarihi "Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet"* (1. Baskı b.). İstanbul: Say Yayıncılık.
- Bor, A. (2020). *İslam'da Hayvan Hakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, K. (1998). "Hristiyanlık" Md. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 328-340). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güç, A. (2002). "Kurban" Md. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 433-435 26.cilt). içinde Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1995). *Düşünce Tarihi*. Remzi Kitapevi.
- Hidayet, S. (2010). *Vejetaryenliğin Faydaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Komasyon. (2004). *İlmihal*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Regan, T. (2007). *Kafesler Boşalsın Hayvan Haklarıyla Yüzleşmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ryan, D. (2019). *Hayvan Kuramı Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Singer, P. (2005). *Hayvan Özgürleşmesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

⁴⁹ Söz konusu ilahiyatçıların kurban meselesine dair görüşleri İslam âlimlerinin ortaya koydukları görüşlerin içerisinde sınırlı ölçülerde kabul görmüş yaklaşımlardır. Ulemanın genel kanaati fiili sünnet çerçevesinde peygamberden itibaren devam eden bir geleneğe karşılık gelmektedir.

Sue Donaldson, W. K. (2016). *Zoopolis Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Zülal Kalkandelen, C. B. (2013). *Veganizm: Ahlakı, Siyaseti ve Mücadelesi*. Belirtilmemiş: Propaganda Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50